

JAROSŁAW BRONOWICKI, DARIUSZ BOBAK

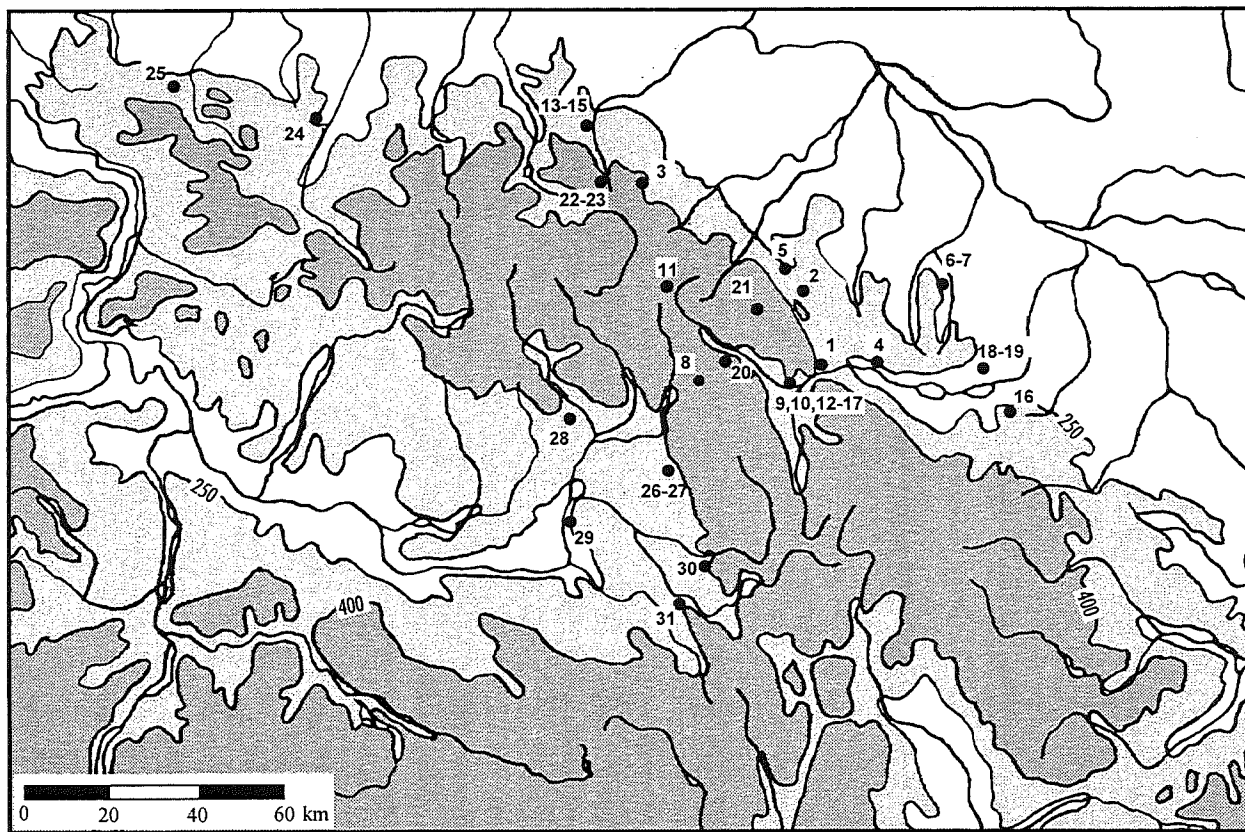
II.4. PROBLEM MEZOLITU W SUDETACH

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Podobnie jak w przypadku innych okresów, do niedawna problem mezolitu w Sudetach właściwie nie istniał. Dotyczy to zwłaszcza ich polskiej części. Brak stanowisk mezolitycznych na tym terenie, wykazywany już był w pierwszych opracowaniach śląskiego mezolitu (Zotz 1931, ryc. 5; Rothert 1936a, 4, tabl. XXVI). Wprawdzie do 1945 roku dochodziło do najczęściej przypadkowych odkryć odnoszonych do interesującego nas okresu (np. Rothert 1936b, 80–82; Geschwendt 1942, 96–98; por. też Płonka 1995, 111), jednak zbiory były tak ubogie i enigmatyczne, że wiedza o nich nie przyjęła się w późniejszej literaturze. Zresztą związek większości tych znalezisk z mezolitem jest co najmniej problematyczny, a niektóre są wręcz pseudoartefaktami (np. 2 naturalne okruchy krzemienne z Wałbrzycha – Szczawienka zachowane w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu).

W okresie powojennym, prowadzone w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych penetracje powierzchniowe nie doprowadziły do odkrycia stanowisk mezolitycznych (Bagniewski 1987, 9), a badania nad tym okresem w Polsce południowo-zachodniej skoncentrowane zostały na obszarach niżowych. Podobny efekt przyniosły, zakończone właściwie w latach osiemdziesiątych, badania powierzchniowe w ramach AZP (por. rozdz. II.2). W konsekwencji pogłębił się kontrast pomiędzy bogato reprezentowanym osadnictwem mezolitycznym Niżu i pozbawionymi tych śladów Sudetami (por. Bagniewski 1979; 1982; 1987).

Brak stanowisk w tej strefie tłumaczony był przede wszystkim faktem konsekwentnego omijania przez ludność mezolityczną w Polsce południowo-zachodniej płątów gleb ciężkich (gliniastych) i urodzajnych, co wykluczało z zasięgu osadnictwa nie tylko Sudety ale również wiele innych obszarów do nich przylegających, takich jak np. lessy podwroc-

Ryc. 1. Rozprzestrzenienie stanowisk mezolitycznych w Sudetach – numeracja zgodna z wykazem stanowisk w tekście.

Fig. 1. Spatial distribution of mesolithic sites in Sudety Mountains (numbers refers to the catalogue of sites).

ławskie (Bagniewski 1979, 72). Obszary te, w przewadze należące do lewobrzeżnych części dorzecza górnej i środkowej Odry, izolowały dodatkowo region sudecki od wielkich makroregionów osadnictwa mezolitycznego, skoncentrowanych głównie na jej prawobrzeżu (wyjątek stanowi region bobrzański i częściowo odrzański – Bagniewski 1987, ryc. 1).

Jednocześnie obecność osadnictwa mezolitycznego w Sudetach była postulowana poprzez zwrócenie uwagi na fakt, że szybszy przebieg ruchów masowych na terenach górskich, mógł spowodować zasypianie jego reliktyw młodszyymi osadami (Bagniewski 1987, 9). Postulat istnienia osadnictwa mezolitycznego w Sudetach zgłoszony też został w kontekście podobieństw ekologicznych Sudetów do szeroko rozumianej strefy wyżynnej Europy środkowej i rozwijającego się w niej osadnictwa wspólnoty *tardenuaskiej* (Kozłowski, Kozłowski 1977, 245).

Zasadniczy zwrot w badaniach nad omawianą problematyką nastąpił wraz z odkryciem przez J. Bronowickiego, pod koniec lat osiemdziesiątych, kompleksu stanowisk mezolitycznych u podnóża Gór Sowich (Bronowicki, Kowalski 1990; Bronowicki 1990; 1993; tenże 1998). Od tamtej pory datują się systematyczne badania powierzchniowe i wykopaliskowe prowadzone przez różnych autorów (por. katalog) oraz próby ujęć syntetycznych (Bronowicki 1990, 1998; Płonka 1995). Sformułowano też tezę o istnieniu sudeckiego makroregionu osadnictwa mezolitycznego w Polsce południowo-zachodniej (Bronowicki 1993, 167).

W zupełnie innym rytmie rozwijały się prace nad mezolitem w czeskiej części Sudetów. Ze względu na to, że Czechy są krainą właściwie w całości należącą do strefy wyżyn i starych gór Europy środkowej, nigdy nie zachodziła konieczność wyodrębniania problematyki sudeckiej i podkreślania jej szczególnej specyfiki. Praktycznie nie istniała tutaj potrzeba postrzegania mezolitu w kategoriach opozycji: osadnictwo niżowe – osadnictwo wyżynne. W badaniach większe znaczenie miały tu raczej zainteresowania poszczególnych badaczy, czy też tradycje i wpływy placówek naukowych na poszczególnych obszarach.

Szczególną rolę odgrywały i nadal odgrywają liczne w północno-wschodnich Czechach muzea regionalne, gromadzące zbiory pochodzące z najprzeróżniejszych odkryć przypadkowych i badań systematycznych. Odkrywane stanowiska często podlegały wielokrotnym weryfikacjom powierzchniowym, a niekiedy sondażowym (Vencl 1978a).

Szczególne zasługi dla rozwoju omawianej problematyki w północno-wschodnich Czechach, m.in. w Sudetach ma S. Vencl, który wraz ze swymi współpracownikami przebadał i opublikował wiele stanowisk mezolitycznych (por. katalog). W swoich pracach autor ten zawarł jednocześnie bardzo duży ładunek niezwykle ważnych uwag o charakterze syntetycznym, dotyczących topografii stanowisk (np. Vencl 1971), surowcowego zróżnicowania inwentarzy (np. Vencl 1990) oraz ich charakterystyki kulturowej i chronologicznej (np. Vencl 1991a; 1991b; 1992).

Niemiecka część Sudetów stanowi dziś jedynie peryferyczną, najdalej na zachód wysuniętą część masywu. Badania na tym terenie przez dziesięciolecia rozwijały się

wspólnym rytmem dla Śląska i Saksonii (zwłaszcza Górnych Łużyc), czemu kres położyła II wojna światowa. Najwięcej danych na temat schyłkowego paleolitu i mezolitu czerpać można z monografii V. Geupela (Geupel 1985).

ŹRÓDŁA ARCHEOLOGICZNE

POLSKA

1. Bardo, stan. 1, gm. loco

Położenie: Góry Bardzkie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Badania: stanowisko odkryte w trakcie badań grodziska wczesnośredniowiecznego w 1985 r. W 1991 r. planowe badania, mające na celu wyjaśnienie problemu osadnictwa z epoki kamienia, przeprowadził T. Płonka (Płonka 1995).

Stanowisko wielokulturowe: schyłkowy paleolit, mezolit, wczesne średniowiecze.

Inwentarz: łącznie ze stanowiska pozyskano 1015 wyrobów z krzemienia, rogowca narzutowego oraz łupku kwarcowo-lidyowego. Do zbioru wyrobów mezolitycznych zaliczyć należy brojniki (2 drobne trójkąty rozwartokątne, smukłe; wiórkowy smukły półtylczak, tzw. pieńkowski; fragment trapezu, 2 fragmenty nieokreślonych brojników) oraz 4 rylcowce.

2. Bielawa, stan. 12–16, 20, 26, 30, 32, 37, 46, 48, gm. loco, Dzierżoniów, stan. 30, 35, gm. loco, Pilawa Dolna, stan. 15–16, gm. Dzierżoniów. Sowiogórski mikroregion osadnictwa mezolitycznego.

Położenie: Kotlina Dzierżoniowska, dorzecze: Bystrzyca.

Zespół 16 stanowisk badanych powierzchniowo oraz wykopaliskowo przez J. Bronowickiego (Bronowicki 1990; 1998).

– Bielawa, stan. 12:

Badania wykopaliskowe, przeprowadzone w latach 1989–1990 oraz 1996 przez J. Bronowickiego (Bronowicki 1998). Odkryto skupienie materiału krzemienno-węglowego w postaci krzemienicy.

Stanowisko wielokulturowe: mezolit, neolit (KPL), niewielka liczba wyrobów wiązanych z paleolitem górnym lub schyłkowym oraz z przełomem neolitu i epoki brązu.

Inwentarz: 1934 wyroby kamienne wiązane z mezolitem. Wśród nich wyróżniono: 161 rdzeni i ich fragmentów (przeważają rdzenie jednopiętowe), 30 rylcowców i 261 narzędzi. Do grupy brojników należy: 9 trójkątów (1 równoramienny, 1 krępy trójkąt nierównoboczny rozwartokątny, 2 drobne trójkąty z retuszem trzeciego boku, 5 trójkątów „pieńkowskich”), 8 tyłczaków (2 łukowe, 2 tyłczaki typu Stawinoga, 2 okazy o niecałkowitym tyłcu, nawiązujące do tyłczaków maglemoskich), 4 półtyłczaki Komornica, 2 ostrza zbliżone do tardenuaskich, 5 trapezów, 1 romb oraz 3 fragmenty brojników i okazy nieokreślone. Wśród pozostałych narzędzi wystąpiły drapacze (26 szt., przeważają okazy odłupkowe, poprzeczne, w różnym stopniu zakolone) oraz rylce (15 szt., 1 okaz został wykonany z kryształu górskiego), 1 ciosak.

Na stanowisku wystąpiły wyroby z krzemienia czekoladowego (13 artefaktów), z opalu (6 artefaktów) oraz z kryształu górskiego (2 artefakty)*.

– Bielawa, stan. 48:

Badania powierzchniowe (1990–98) i sondażowe (1993) J. Bronowickiego (Bronowicki 1998).

Inwentarz: 356 artefaktów krzemiennych. Wśród nich wyróżniono: 40 rdzeni i ich fragmentów (przeważają okazy ze zmienioną orientacją), 5 rylcowców oraz 90 narzędzi. Do grupy zbrojników (9 szt.) należą: 2 tylczaki typu Stawinoga, 1 półtylczak typu Komornica, 2 półtylczaki w formie ukośnie ściętych wiórów oraz 4 półwytwory i fragmenty nieokreślonych zbrojników. Wśród pozostałych narzędzi wyróżniono: 8 drapaczy (z przewagą poprzecznych zakolonych), jeden z nich wykonany został z kwarcytu, 7 skrobaczy, 8 rylców, 1 rdzeniowy pik.

– Piława Dolna, stan. 16:**

Badania powierzchniowe i wykopaliskowe J. Bronowickiego w latach 1989–90 (Bronowicki 1998).

Inwentarz: 1286 artefaktów krzemiennych i kamiennych, z których niewielką część uznano za pozostałości osadnictwa paleolitycznego oraz neolitycznego. W zbiorze wyróżniono: 178 rdzeni i ich fragmentów (dominują okazy jednopiętowe), 9 rylcowców oraz 197 narzędzi. Do grupy zbrojników (23 zabytki) należą: 2 krępe trójkąty nierównoboczne rozwartokątne, 5 półtylczaków typu Komornica, 3 półtylczaki „inne”, 3 trapezy, w tym jeden asymetryczny, 1 nieokreślony fragment zbrojnika oraz 9 półwytworów zbrojników. Wśród innych narzędzi znalazło się m.in.: 14 drapaczy, 11 skrobaczy, 6 rylców, 1 rdzeniowy ciosak oraz 2 piki.

3. Bolków, stan. 5, gm. loco (Klein Waltersdorf, Kr. Jauer – niem.)

Położenie: Pogórze Kaczawskie (Wojcieszowskie), dorzecze: Kaczawa.

Stanowisko archiwalne, odkrycie przypadkowe (Rothert 1936, 80–82).

Inwentarz: tzw. Geröllkeule.

4. Byczeń, stan. 5, gm. Kamieniec Ząbkowicki

Położenie: Obniżenie Otmuchowskie, dorzecze: Nysa Kłodzka

Ratownicze badania wykopaliskowe stanowiska wielokulturowego przeprowadzone przez A. Limisiewicza i Z. Wiśniewskiego w 1985 roku (Limisiewicz, Wiśniewski 1989, 71–73). Materiał krzemieniany opracowany został przez T. Płonkę i J. Bronowickiego (Bronowicki, Płonka 1994).

Inwentarz: spośród 165 artefaktów krzemiennych z mezolitem związane jest 10 artefaktów: 8 rdzeni oraz 2 narzędzia (fragment trapezu oraz fragment wióra z wnęką).

* Zabytki z kryształu górskiego zostały oznaczone przez dr Krystynę Klimas z Instytutu Nauk Geologicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, jako pochodzące z Jęglowej (Klimas 1993, 3).

** Pozostałe stanowiska wchodzące w skład sówiogórskiego mikroregionu osadniczego dostarczyły uboższych inwentarzy (Bronowicki 1998).

5. Grodziszcze, stan. 7, gm. Świdnica

Położenie: Kotlina Dzierżoniowska, dorzecze: Bystrzyca.

Stanowisko odkryte przez J. Bronowickiego w 1990 roku. Badania wykopaliskowe J. Bronowickiego w latach 1991 (Bronowicki 1993) i 1994. Zlokalizowano rozległą krzemienicę mezolityczną (lub nakładające się na siebie dwie krzemienice). Inwentarz krzemienny nawiązuje do kompleksu Komornica-Duvensee z licznymi młodszymi elementami typologicznymi (postmaglemoskimi ?). Niewyjaśniona pozostaje pozycja zabytków charakterystycznych dla kultury janisławickiej.

W wielokulturowym zbiorze ok. 4500 artefaktów kamiennych ok. 5–10% stanowią zabytki związane ze schyłkowym paleolitem i neolitem (KPL). Na inwentarz mezolityczny składają się m.in.: rdzenie (ok. 230), rylcowce (41) oraz ok. 400 narzędzi. Wśród zbrojników (111) występują: 8 dużych trójkątów janisławickich, 2 małe trójkąty janisławickie, 2 zbrojniki janisławickie (oba wykonane z krzemienia czekoladowego), 3 wkładki prostokątne, 6 krępych trójkątów rozwartokątnych, 10 smukłych trójkątów rozwartokątnych, 1 trójkąt rozwartokątny z niedoretuszowanym trzecim bokiem, 10 trójkątów z retuszem trzeciego boku, smukłych i krępych, 4 trójkąty „pieńkowskie”, 2 trójkąty równoramienne, 4 tylczaki typu Stawinoga, 2 tylczaki lancetowate, 9 fragmentów tylczaków, 4 półtylczaki typu Komornica (jeden wykonany z krzemienia czekoladowego), 4 półtylczaki „inne”, 1 pazurowate ostrze z dwoma równorzędnymi tylcami (sowteroidalne), 1 ostrze typu Nowy Młyn (?), 5 trapezów oraz fragmenty zbrojników oraz ich półwytwory. Wśród pozostałych narzędzi należy wyróżnić: 75 drapaczy, 22 skrobacze, 26 rylców, 7 ciosaków, 1 pik i inne.

Ze stanowiska pochodzi 36 wyrobów z krzemienia czekoladowego i 23 z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego. Prawdopodobnie pewna część zabytków wykonanych z obu odmian krzemieni (zwłaszcza z surowca jurajskiego) wiąże się z paleolitem.

6. Jegłowa, stan. 2, gm. Przeworno

Położenie: Wzgórza Strzebińskie, dorzecze: Oława.

Badania wykopaliskowe D. Bobaka (Bobak 1996; 1997) pozwoliły na zlokalizowanie silnie zniszczonej krzemienicy oraz obiektu, będącego pozostałością ogniska.

Stanowisko wielokulturowe: poza materiałami mezolitycznymi znaleziono niewielką liczbę artefaktów związanych z neolitem (KPL).

Inwentarz: 1041 artefaktów kamiennych. Wśród nich wyróżniono 29 rdzeni i ich fragmentów (w tym 5 wykonanych z kryształu górskiego), 6 rylcowców oraz 61 narzędzi. Do grupy zbrojników (26 szt.) należą: 3 krępe trójkąty rozwartokątne, 3 drobne trójkąty podprostokątne, smukłe („pieńkowskie”), 1 fragment trójkąta, 4 tylczaki typu Stawinoga, 2 tylczaki pełnolukowe, 3 półtylczaki typu Komornica, 2 półtylczaki „inne” oraz 8 fragmentów zbrojników oraz zbrojników nieokreślonych. Wśród pozostałych narzędzi należy wyróżnić 8 drapaczy, 9 rylców (w tym 5 wykonanych z kryształu górskiego) oraz 2 ciosaki.

Zwracają uwagę wyroby z kryształu górskiego (35 szt.) oraz z krzemienia czekoladowego (3 szt.).

7. Krzywina, stan b.n., gm. Przeworno

Położenie: Wzgórza Strzelińskie, dorzecze Krynka – Olawa.

Badania powierzchniowe D. Bobaka w 1998 roku.

Inwentarz składa się z 27 artefaktów, wśród których są 3 mikrolityczne rdzenie i drapacz.

8. Kudowa Zdrój – Czermna, gm. Kudowa Zdrój

Położenie: Góry Stołowe, dorzecze: Metuje – Łaba.

Badania powierzchniowe P. Valde-Nowaka i J. Bronowickiego w 1997 roku (por. rozdz.III.4.).

Zespół kilku bardzo ubogich stanowisk; na jednym z nich znaleziono mikrolityczne rdzeń z rogowca typu Ústí-nad-Orlicí (?).

9. Ławica, stan. 2, gm. Kłodzko

Położenie: Góry Bardzkie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

W trakcie badań AZP A. Dwilewicz w 1984 roku znaleziono trapez (Archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Wałbrzychu). Późniejsze penetracje powierzchniowe T. Płonki w roku 1992 oraz J. Bronowickiego i D. Bobaka w roku 1997 miały wynik negatywny.

10. Ławica, stan. 8, gm. Kłodzko

Położenie: Góry Bardzkie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko badane powierzchniowo przez J. Bronowickiego w latach 1997–98.

Inwentarz: ok. 50 artefaktów krzemiennych, część z nich wiązać należy z osadnictwem mezolitycznym (m.in. odlupek z chalcedonu, jak na stanowisku Morzyszów 3).

11. Mieroszów, stan. 9, gm. loco

Położenie: Góry Kamienne, dorzecze: Ścinawka – Nysa Kłodzka.

Badania: powierzchniowe i sondażowe J. Bronowickiego i T. Płonki (1993) oraz J. Bronowickiego w latach 1996–98.

Inwentarz: z ogólnej liczby ok. 150 artefaktów krzemiennych cechy metryczne i typologiczne pozwalają część z nich (większą?) wiązać z mezolitem. Kilkanaście zabytków zostało wykonanych z różowobeżowego chalcedonu, występującego w melafirach permskich Niecki Śródsudeckiej (tekst wstępnej opinii petrograficznej prof. dr hab. M. Pawlikowskiego w posiadaniu J. Bronowickiego).

12. Morzyszów, stan. 3, gm. Kłodzko

Położenie: Góry Bardzkie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko badane powierzchniowo przez J. Bronowickiego i D. Bobaka w latach 1997–98.

Inwentarz: ok. 80 artefaktów krzemiennych oraz z popielato-zielonkawego chalcedonu (ok. 40 okazów), pochodzącego z żył chalcedonowych w serpentynitach masywu Grochowa-Braszowice lub Szklar k. Ząbkowic Śląskich (tekst wstępnej opinii petrograficznej prof. dr hab. M. Pawlikowskiego w posiadaniu J. Bronowickiego). Wyroby technologicznie

i typologicznie nawiązują do inwentarzy mezolitycznych (m.in. 4 drapacze, mikrolityczne rdzenie wiórkowe). Wśród zabytków chalcedonowych zwraca uwagę narzędzie nakopalniane – pik lub kołek.

13. Nowy Kościół, stan. 11, gm. Świerzawa (Neukirch, Kr. Goldberg – niem.)

Położenie: Pogórze Kaczawskie, dorzecze: Kaczawa.

Stanowisko archiwalne, odkrycie przypadkowe (Rothert 1936b, 80–81).

Inwentarz: tzw. „motyka krzyżowa” (Spitzhacke – niem.)

14. Nowy Kościół, stan. 32, gm. Świerzawa

Położenie: Pogórze Kaczawskie, dorzecze: Kaczawa.

Stanowisko badane powierzchniowo przez J. Bronowickiego i A. Wiśniewskiego (1994–95) oraz sondażowo w roku 1997 przez J. Bronowickiego, D. Bobaka i M. Masojcia (Bronowicki, Bobak, Masojć 1997, 32), dostarczyło inwentarza łączącego cechy charakterystyczne dla schyłkowego paleolitu oraz mezolitu.

Inwentarz: 111 artefaktów krzemiennych oraz 1 naturalny okruch kryształu górskiego. Wśród nich wyróżniono 19 rdzeni (część z nich stanowią okazy mikrolityczne) oraz 43 narzędzia (m.in. 6 drapaczy i 8 rylców).

15. Nowy Kościół, stan. 34, gm. Świerzawa

Położenie: Pogórze Kaczawskie, dorzecze: Kaczawa.

Stanowisko badane powierzchniowo przez J. Bronowickiego i A. Wiśniewskiego (1994–95) oraz J. Bronowickiego, D. Bobaka i M. Masojcia w 1997 roku (Bronowicki *et.al.* 1997, 36).

Inwentarz: 12 artefaktów krzemiennych, w tym 1 drapacz i 1 rylcowiec.

16. Nowy Świętów, stan. 3, gm. Glucholazy

Położenie: Przedgórze Paczkowskie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko archiwalne (Ginter 1961).

Inwentarz: 4 rdzenie, 2 drapacze, 1 skrobacz.

17. Podtynie, stan. 3, gm. Kłodzko

Położenie: Góry Bardzkie, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko badane powierzchniowo przez J. Bronowickiego i D. Bobaka w roku 1997.

Inwentarz: 2 rdzenie mikrolityczne, w tym 1 wykonany z chalcedonu (jak na stan. Morzyszów 3).

18. Radzikowice, stan. b.n., gm. Nysa

Położenie: Wysoczyzna Nyska, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko archiwalne (Ginter 1961).

Inwentarz: 1 ostrze nawiązujące do ostrzy tardenuaskich, 2 skrobacze, nieokreślona ilość półsurowca..

19. Radzikowice, stan. 7, gm. Nysa

Położenie: Wysoczyzna Nyska, dorzecze: Nysa Kłodzka.

Stanowisko archiwalne (Ginter 1961).

Inwentarz: 1 krótki drapacz oraz nieokreślona ilość półsurowca.

20. Ratno Dolne, stan. 2, gm. Radków

Położenie: Wzgórza Ścinawskie, dorzecze: Nysa Kłodzka

Badania powierzchniowe J. Bronowickiego latach 1995–1998 oraz sondażowe (por. rozdz. III.5) w 1997 r. (Bronowicki 1999).

Inwentarz: 160 artefaktów kamiennych, w tym: drobny tyczak typu Stawinoga, fragment tyczaka łukowego, 3 półtyczaki typu Komornica z podstawą przy sęczku, fragment zbrojnika (ostrza?) z poprzecznie retuszowaną podstawą, fragment nieokreślonego zbrojnika, 2 rylcowce. Wśród zabytków wyróżnia się 8 artefaktów wykonanych z opalu, w tym 2 zbrojniki i 1 rylcowiec, a także pojedyncze artefakty z kwarcytu i innych, trudnych do określenia surowców. Stanowisko odnoszone do okresu borealnego.

21. Rzczka, stan. 1, gm. Walim

Położenie: Góry Sowie (powyżej Przełęczy Sokolej, na wys. ok. 800 m n.p.m.), dorzecze: Ścinawka – Nysa Kłodzka.

Badania: powierzchniowe L. Reischa, P. Valde-Nowaka, T. H. Gohlischa oraz J. Bronowickiego w roku 1996 (por. rozdz. III.3.).

Inwentarz: 9 artefaktów krzemiennych, w tym 2 mikrolityczne rdzenie oraz uszkodzony drapacz odlupkowy.

22. Wojcieszów, stan. 4, gm. loco

Położenie: Góry Kaczawskie – Grzbiet Zachodni, dorzecze: Kaczawa

Badania powierzchniowe J. Bronowickiego w latach 1992–97 oraz sondażowe (1995).

Inwentarz: w wielokulturowym zbiorze ok. 60 artefaktów krzemiennych (górnym paleolitu (?), mezolitu, przełom neolitu i epoki brązu), wyróżniono kilkanaście zabytków mezolitycznych. Należą do nich m.in.: półtyczak typu Komornica, drapacz oraz 2 mikrolityczne rdzenie.

23. Wojcieszów, stan. 8, gm. loco

Położenie: Góry Kaczawskie – Grzbiet Zachodni, dorzecze: Kaczawa.

Badania powierzchniowe J. Bronowickiego w latach 1992–97.

Inwentarz: 19 artefaktów krzemiennych, wśród których można wyróżnić: 3 mikrolityczne, wiórkowe rdzenie oraz krótki drapacz odlupkowy.

NIEMCY

24. Girbigsdorf (stan. bez numeru), Kr. Görlitz.

Położenie: Pogórze Łużyckie, dorzecze: Nysa Łużycka.

Stanowisko archiwalne (Geupel 1985, tabl. 166: 7).

Inwentarz: tzw. „Geröllkeule”.

25. Göda, stan. 4, Kr. Bautzen

Położenie: Pogórze Łużyckie, dorzecze: Szprewa.

Badania: zbiór powierzchniowy W. Frenzla z roku 1930 (Geupel 1985, 8).

Inwentarz: wśród zabytków zwracają uwagę zbrojniki (tylczaki, półtylczak typu Komornica, półtylczaki „inne”, trójkąty, trapez), drapacze, rylce, ciosaki, rylcowce.

CZECHY

26. Dobruška, stan. „V dolcích”, okr. Rychnov nad Knežnou

Położenie: Pogórze Orlickie, dorzecze: Orlice – Łaba.

Badania: powierzchniowe J. Klena (Vencl 1982, 354–355).

Inwentarz: wśród wyrobów paleolitycznych można wyróżnić trójkąt równoramienny oraz kilkanaście wyrobów, które wiążą się z mezolitem (wykonanych z krzemienia narzutowego bałtyckiego oraz z rogowca typu Ústí-nad-Orlicí).

27. Dobruška, stan. „bývalé zahradnictví v Opočenské ulici”, okr. Rychnov nad Knežnou

Położenie: Pogórze Orlickie, dorzecze: Orlice – Łaba.

Badania: powierzchniowe J. Klena (Vencl 1982, 357–358).

Inwentarz: ok. 10 artefaktów (w większości wykonanych z krzemienia narzutowego bałtyckiego), wśród nich znajdują się trapez „zwykły” oraz rdzeń wiórkowy.

28. Hřibojedy, stan. b.n., okr. Trutnov

Położenie: Podgórze Karkonoskie, dorzecze: Łaba.

Badania: powierzchniowe V. Vokolka i J. Sigla w roku 1969, S. Vencla w latach 1969–1978 oraz wykopaliskowe S. Vencla w roku 1978 (Vencl 1991b).

Inwentarz: ok. 1500 artefaktów wykonanych z permskiego rogowca chalcedonowego (93%), bałtyckiego krzemienia narzutowego (2,45%) oraz z innych surowców. W zespole widoczne są zbrojniki oraz ich fragmenty (9), w tym tylczaki i drobne trójkąty „pieńkowskie”, inne narzędzia (drapacze, rylce, wióry i odlupki retuszowane) oraz mikrolityczne rdzenie.

Skład gatunkowy makroszczątków drewna wskazuje na okres atlantycki (Vencl 1991b, 21).

29. Skalice, stan. b.n., okr. Hradec Králové

Położenie: południowe pogranicze Sudetów, dorzecze: Łaba

Badania: powierzchniowe (różnych autorów) oraz sondażowe V. Vokolka w roku 1964 (Vencl, 1978a, 27).

Inwentarz: kilkadziesiąt artefaktów m.in. mikrolitycznych rdzeni i drapaczy wykonanych z różnych surowców.

30. Sopotnice, okr. Ústí-nad-Orlicí. Orlicki mikroregion osadnictwa mezolitycznego.

Położenie: Pogórze Orlickie, dorzecze: Divoká Orlice – Łaba.

Zespół 21 stanowisk badanych powierzchniowo przez J. Šotolę (lata 1977–1978) oraz powierzchniowo i sondażowo przez S. Vencla (Vencl 1991a; 1992).

Na 9 stanowiskach zebrano zbrojniki typologicznie nawiązujące do borealnych, beurońskich zespołów ze Smolina (Vencl 1991a, 16). Większość artefaktów wykonanych

została z lokalnego, turońskiego rogowca typu Ústí-nad-Orlicí (48 – 87%). Poza tym odnotować należy zabytki z narzutowego krzemienia bałtyckiego (8 – 40%) oraz z różnych innych surowców (4–22%).

31. Zářecká Lhota, stan. b.n., okr. Ústí-nad-Orlicí.

Położenie: Pogórze Orlickie, dorzecze: Tiché-Orlice – Łaba.

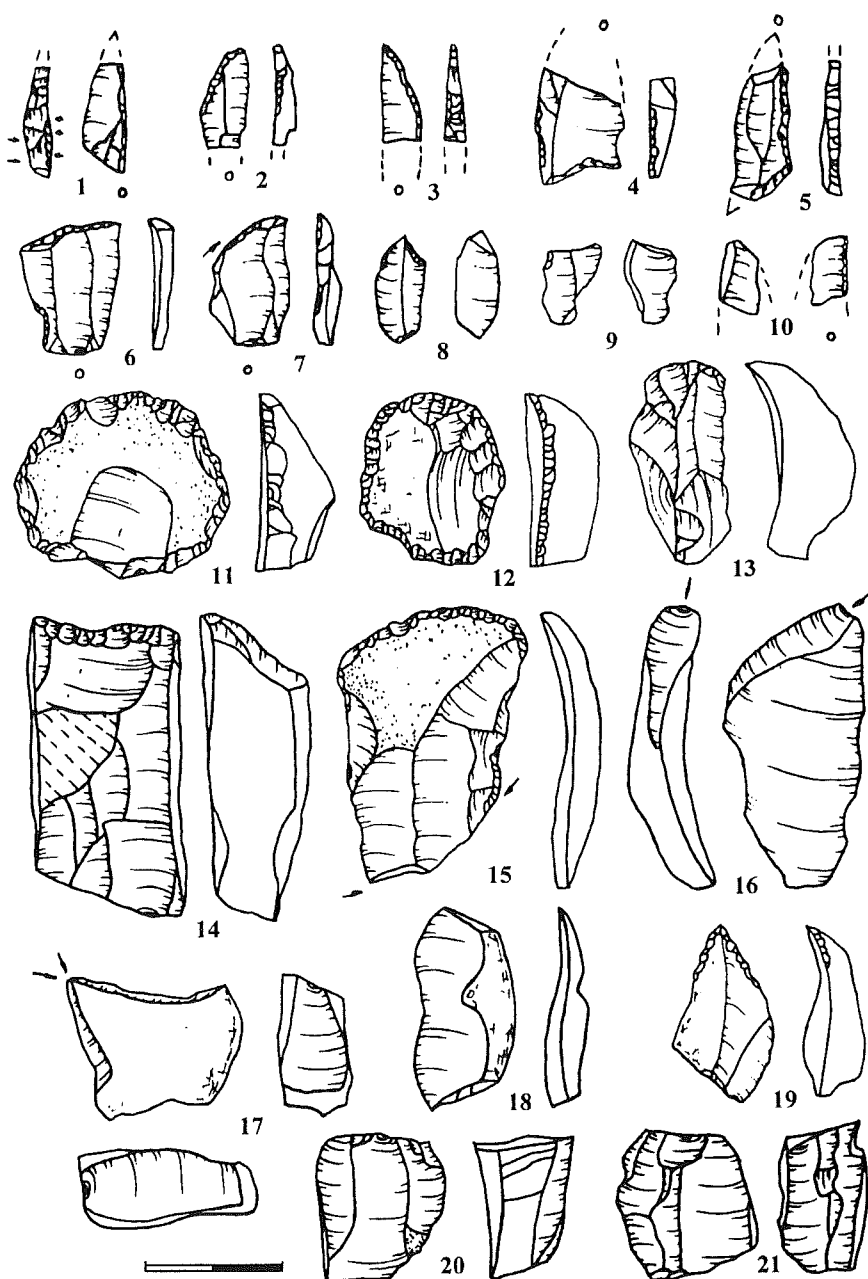
Badania: powierzchniowe K. Zebery i J. Klena w latach 40-tych, S. Vencla w latach 60-tych oraz V. Vokolka w 1978 r. (Venc 1971, 177; Venc 1978a, 33).

Inwentarz: w wielokulturowym zbiorze (górný i schyłkowy paleolit, mezolit) ponad 100 artefaktów związanych jest z mezolitem.

ZARYS SYTUACJI KULTUROWEJ I UWAGI NA TEMAT CHRONOLOGII

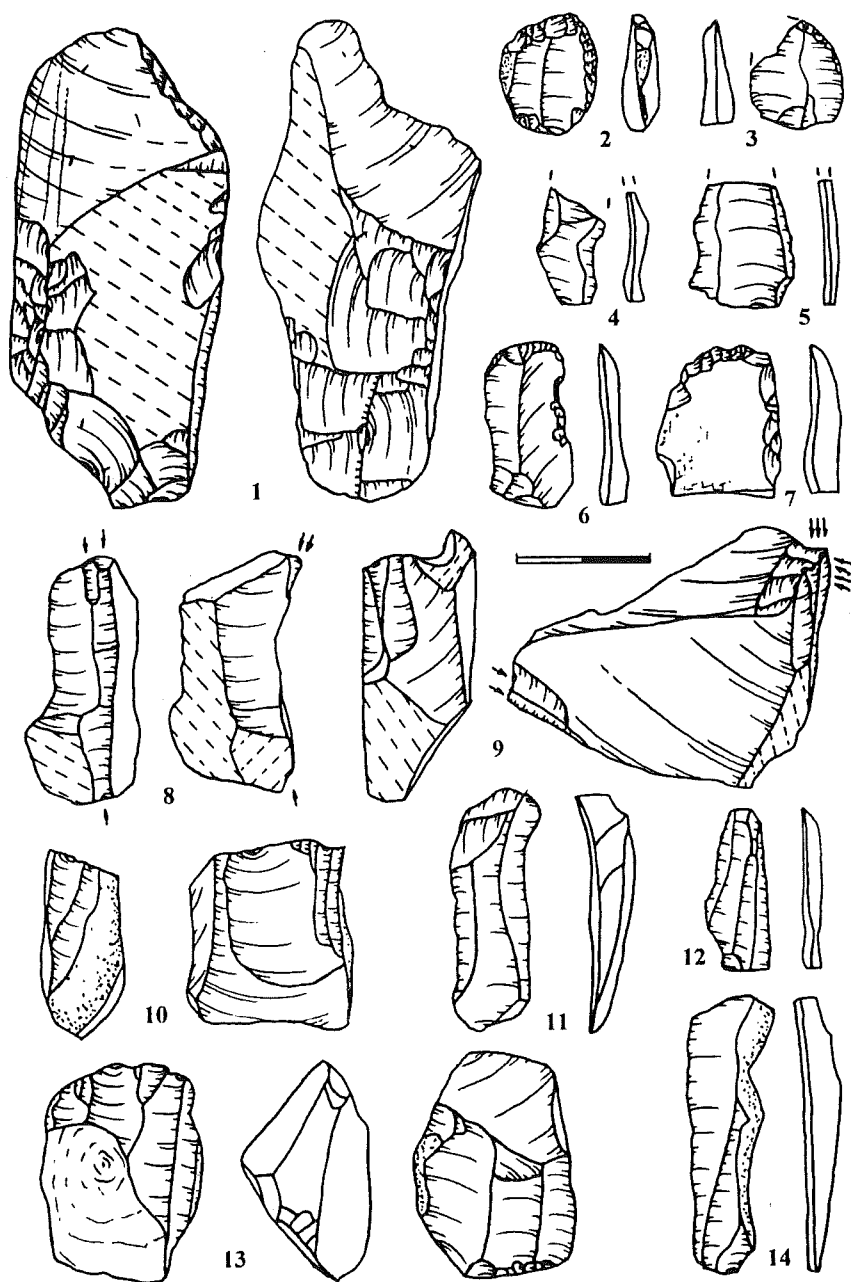
Większość sudeckich inwentarzy mezolitycznych, z uwagi na ubóstwo inwentarzy, a także często wielokulturowy charakter stanowisk, nie daje podstaw do precyzyjnej klasyfikacji kulturowej. Tym niemniej wydaje się, że możliwa jest w tej chwili próba dokonania pewnych ustaleń w tym względzie. Niewątpliwie najwięcej danych (uwarunkowania środowiskowe, surowcowe i in.) przemawia za tym, że Sudety znalazły się w strefie najsilniejszych oddziaływań płynących z zachodniego kręgu kulturowego, utożsamianych z osadnictwem kultury Beuron-Coincy. Do stanowisk tej kultury zaliczyć można zdecydowaną większość, jeżeli nie wszystkie, stanowiska północno-wschodnich Czech (np. zespół stanowisk w Sopotnicach, Dobruška), natomiast w Polsce – Ratno Dolne 2 (ryc. 2), Morzyszków 3 (ryc. 3), Radzikowice 7 oraz stanowiska sowiogórskiego mikroregionu osadnictwa mezolitycznego (ryc. 7). Te ostatnie stanowiska, o ile nie wynika to z mechanicznego zmieszania materiałów, odznaczają się asocjacją elementów zachodnich i niżowych (np. narzędzia makrolityczne). Nie jest wykluczone, że procesy asocjacyjne, zbliżone do modelu znanego z grupy Fien (Kozłowski 1972) zachodziły w Sudetach, a zwłaszcza na Przedgórzu Sudeckim, na szerszą skalę.

Od północnej strony Sudety penetrowane były przez społeczności genetycznie wywodzące się ze środowisk niżowych, przede wszystkim związanych z kompleksem Komornica-Duvensee (np. Jegłowa 2 – ryc. 5, Grodziszczce 7). Zupełnie wyjątkowe miejsce zajmuje tu stanowisko Grodziszczce 7, gdzie obok przeważających elementów komornickich i typologicznie młodszych lub postmaglemoskich, przy braku elementów beurońskich, licznie wystąpiły zabytki najbardziej charakterystyczne dla kultury janisławickiej (zob. katalog, ryc. 6). Na obecnym etapie badań nie istnieje możliwość kategorycznego potwierdzenia zarówno istnienia osobnej (janisławickiej) fazy zasiedlenia stanowiska, jak też funkcjonowania bardzo licznych elementów janisławickich w ramach zespołu komornickiego. Biorąc pod uwagę ich liczbę (wraz ze stosunkowo licznymi importami krzemieni), stanowisko w Grodziszczcu ma niewiele odpowiedników, nawet w kontekście mezolitu szeroko rozumianej Polski południowo-zachodniej (por. Bagniewski 1975; 1979). Najbliższe stanowiska z elementami janisławickimi znajdują się w odległości ok. 100 km

Ryc. 2. Ratno Dolne 2. Wybór zabytków (opal: 1-2, 9; kwarcyt: 14, 17; surowiec nieokreślony: 18; pozostałe: krzemień narzutowy bałtycki).

Fig. 2. Ratno Dolne 2. Selected artefacts (opal: 1-2, 9; quartzite: 14, 17; undetermined raw material: 18; other: Baltic erratic flint).

Ryc. 3. Morzyszów 3. Wybór zabytków (chalcedon: 1, 4-5, 8-9; pozostałe: krzemień narzułowy bałtycki).

Fig. 3. Morzyszów 3. Selected artefacts (chalcedony: 1, 4-5, 8-9; other: Baltic erratic flint).

na północ od Grodziszczu i zlokalizowane są w dorzeczu Baryczy (Bagniewski 1979, ryc. 64).

Z powodów, o których wyżej była już mowa, a przede wszystkim ze względu na brak datowań przyrodniczych, określenie chronologii sudeckich zespołów mezolitycznych nastrocza bardzo poważne trudności. Do tej pory jedynie stanowisko w Hřibojedach zostało odniesione ogólnie do okresu atlantyckiego na podstawie składu gatunkowego makroszczątków drewna (Vencl 1991b, 21). Pewne nadzieje w tym zakresie rokuje oczekiwana data ^{14}C dla węgla drzewnych z pozostałości ogniska w Jegłowej 2. W pozostałych przypadkach datowanie opiera się na kryteriach typologiczno-statystycznych narzędzi, głównie zbrojników oraz technologicznych (udział śladów stosowania techniki specjalnego rdzenia wiórkowego).

Obecnie wydaje się, że najwcześniejsze penetracje ludności mezolitycznej związane są z okresem borealnym i wiążą się z ekspansją kultury Beuron-Coincy. Do okresu borealnego odniesione zostało skupienie stanowisk w Sopotnicach (Vencl 1991a, 16), obozowisko w Ratnie Dolnym 2 (Bronowicki 1999) oraz w Bielawie 48 (Bronowicki 1998). Nie jest natomiast całkowicie jasna pozycja chronologiczna stanowiska Jegłowa 2. Wprawdzie brak trapezów mógłby sugerować jego przedatlantycki wiek, ale obecność młodszych elementów typologicznych (trójkąty „pieńkowskie”) i dość silnie rozwinięta technika specjalnego rdzenia wiórkowego nakazują tu pewną ostrożność. Trzeba powiedzieć przy tym, że owe młodsze elementy typologiczne i technologiczne pojawiają się już pod koniec okresu borealnego i mają prawo w takich zespołach występować (Galiński 1997, 64, 104).

Największy rozwój osadnictwa mezolitycznego w Sudetach przypada na okres atlantycki. Do tego okresu zaliczyć można zdecydowaną większość stanowisk, zwłaszcza po stronie polskiej, np. Grodziszczu 7, Bardo 1, Byczeń 5, prawie wszystkie stanowiska mikroregionu sowiogórskiego, zapewne też Mieroszów 9. W okresie atlantyckim, być może już na jego początku, pojawiają się grupy ludności kompleksu Komornica-Duvensee.

Społeczności mezolityczne funkcjonowały najprawdopodobniej w Sudetach również w czasie, gdy na obszarach lessowych rozwijało się osadnictwo wczesnorolnicze (por. Bronowicki 1997, 94–96; 1998).

ZAGADNIENIA OSADNICZE

Obraz rozprzestrzenienia mezolitycznych punktów osadniczych na terenie Sudetów jest z pewnością niepełny. Wpływ na taki stan rzeczy ma fakt niedawnego rozpoczęcia intensywnych prac poszukiwawczych oraz sam charakter interesującego nas terenu, w znacznej części trudno dostępnego do badań. Niezależnie jednak od wyżej wymienionych uwarunkowań, znanych obecnie kilkadziesiąt stanowisk pozwala dostrzec pewne prawidłowości, decydujące o ich rozprzestrzenieniu.

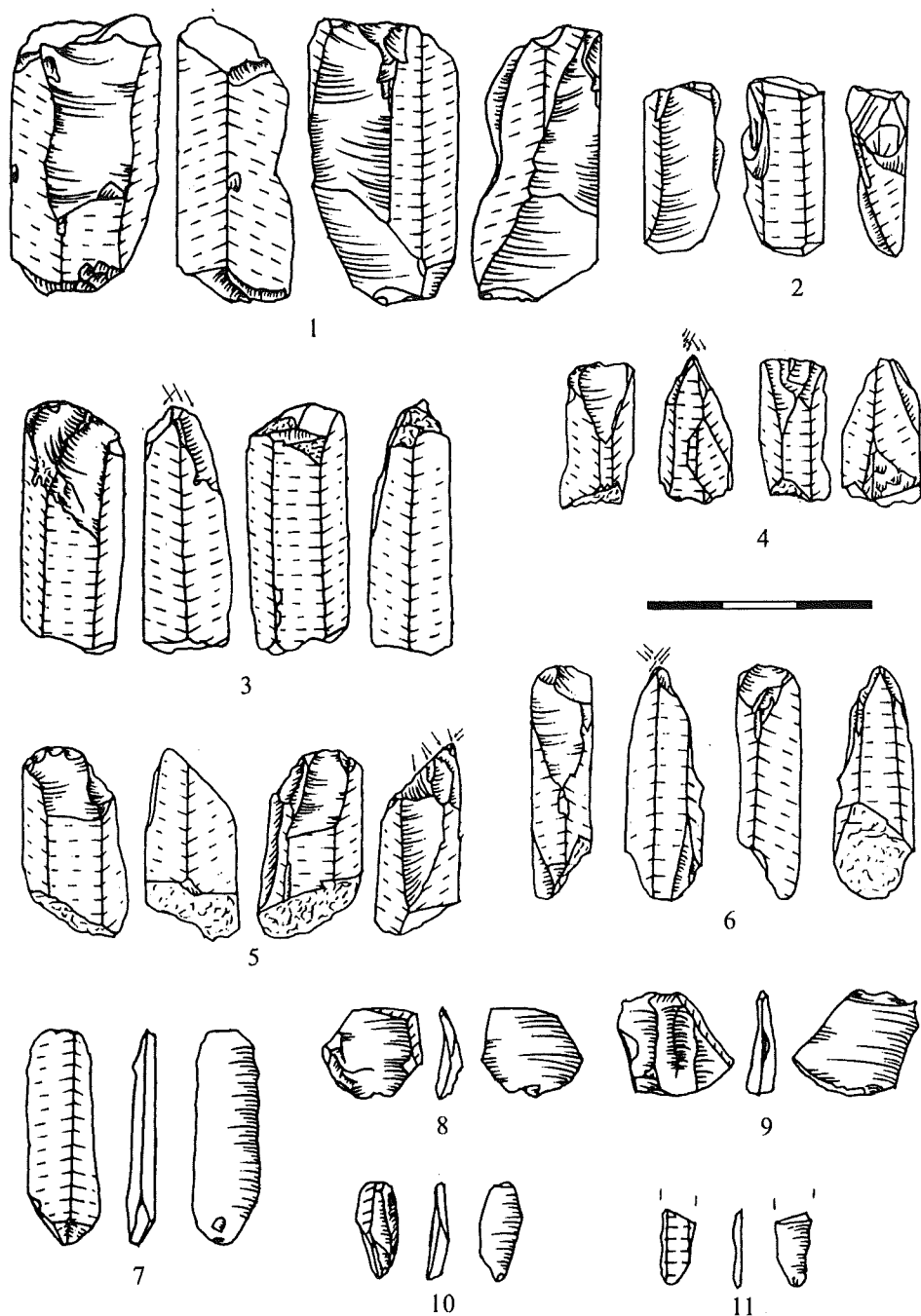
Warunkiem niezbędnym dla istnienia osadnictwa jest możliwość uzyskiwania ze środowiska określonych zasobów, pozwalających na przetrwanie. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim pożywienie oraz wodę; w dalszej kolejności także te, które pozwalają zwiększyć efektywność wykorzystywania surowców podstawowych.

Priorytetowym czynnikiem, decydującym o lokalizacji obozowiska, wydaje się jak najbliższy dostęp do wody, co w przypadku stanowisk w Sudetach oznacza odległość do 100 m. Istnieją jednak dość liczne odstępstwa od tej reguły, w przypadku których odległość wynosi 200–300 m. Dotyczy to właściwie jedynie bardzo ubogich inwentarzy (np. Wojcieszów 8, Rzeczka 1, Bolków 5) i wiąże się z oczywistym faktem istnienia różnorodnych form wykorzystania ekumeny. Charakterystyczne jest przy tym preferowanie niewielkich cieków wodnych, zwykle III–IV rzędu lub mniejszych (np. stanowiska sowiogórskie i orlickie). Do grona wyjątków zaliczyć można grupę stanowisk nad Nysą Kłodzką, ale tu lokalizację wymusiła topografia terenu (przełom Nysy przez Góry Bardzkie). Obozowiska zakładano względnie wysoko nad lustrem wody przy zachowaniu niewielkiej odległości od niej. Warunki te najlepiej spełniały wysokie krawędzie teras oraz cypłe. Za najlepsze przykłady takich lokalizacji mogą służyć stanowiska Grodziszcz 7, Bielawa 12, Bardo 1 i Morzyszów 3.

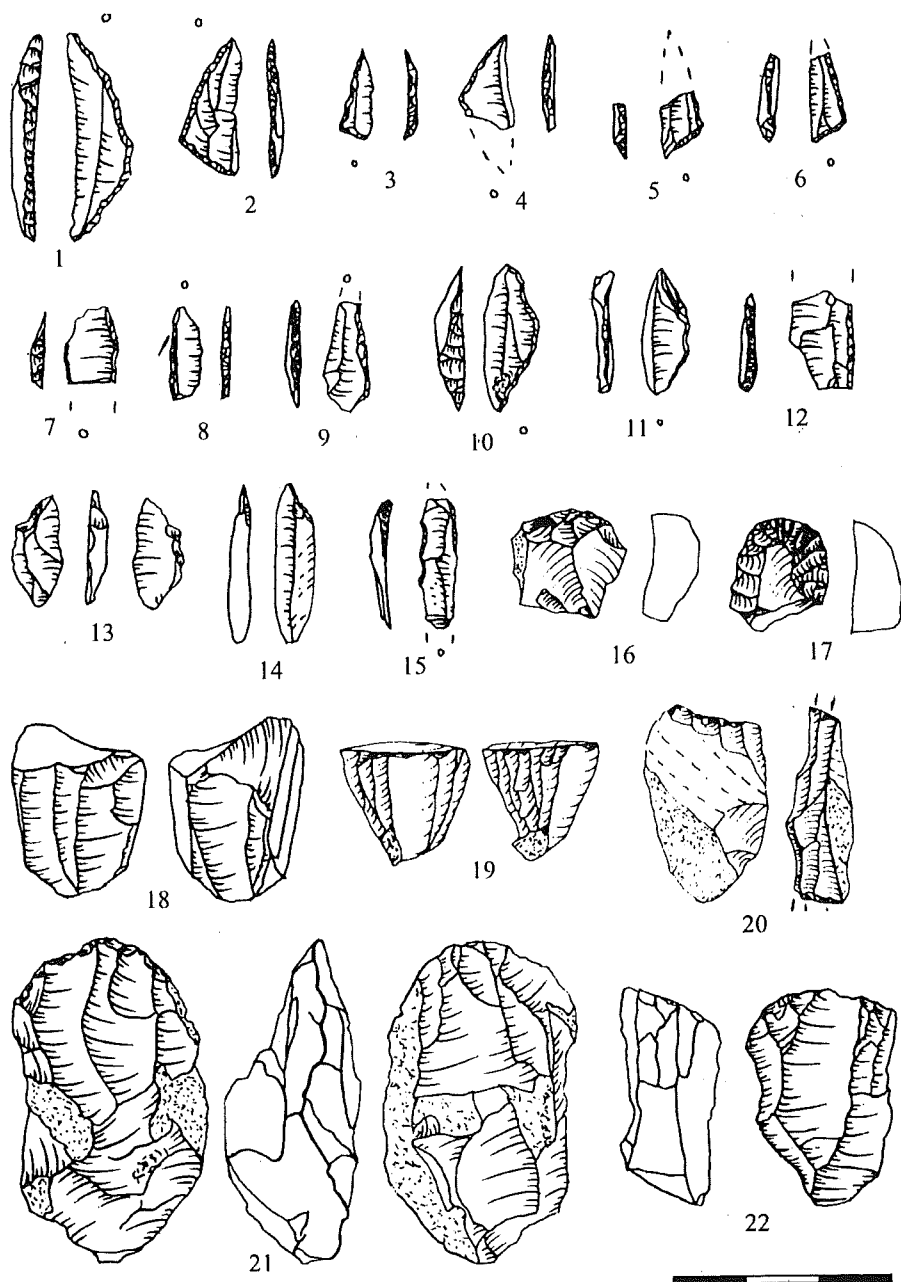
Cecha ta, typowa nie tylko dla Sudetów, ale także dla innych obszarów wyżynnych i górskich Europy Środkowej (por. Vencl 1971), jest wyraźnie odmienna od preferencji ugrupowań zasiedlających środowisko Niżu Środkowoeuropejskiego, gdzie bardzo często stanowiska ulokowane są przy samym lustrze wody, np. na brzegu jeziora czy na dnie doliny (np. Bagniewski 1996, 154). Jak się wydaje, miało to związek z zapewnieniem obozowisku ochrony przed niespodziewanym przybojem wody i zatopieniem. Na terenach górskich takie zdarzenia są w praktyce niemożliwe do przewidzenia, a jednocześnie bardzo gwałtowne.

Kolejnym elementem środowiska, w przypadku którego możliwe jest podjęcie próby rekonstrukcji sposobów jego eksploatacji, są surowce kamienne. Najpowszechniej używanym surowcem na stanowiskach położonych po północnej stronie Sudetów był narzutowy krzemień bałtycki. Na omawianym obszarze występuje on nierównomiernie. Jego wychodnie występują przede wszystkim na Przedgórzu Sudeckim oraz w niewielkich ilościach w głębszych partiach gór (przełomy Łaby i Nysy Łużyckiej, Kotlina Kłodzka, Brama Morawska). Na tych też terenach krzemień bałtycki stanowi podstawowy surowiec do produkcji narzędzi, sięgający ponad 90% udziału w inwentarzach.

Tereny wysunięte na południe, poza zasięg złodowaceń północnych (Walczak 1968, 111; Potocki 1993, 26–27), pozbawione są narzutowego surowca krzemiennoego. Jednak krzemień bałtycki stanowi stały składnik tamtejszych inwentarzy, zarówno sudeckich, np. Sopotnice i Hřibojedy w Czechach, Ratno Dolne 2 w Kotlinie Kłodzkiej, jak i z poza obszaru Sudetów, np. w rejonie Plomených Hor, gdzie wskaźnik udziału surowca bałtyckiego sięga 50% (Svoboda *et.al.* 1996). Jedynym możliwym źródłem zaopatrzenia

Ryc. 4. Jęglowa 2. Wybór zabytków z kryształu górskiego.
 Fig. 4. Jęglowa 2. Selected artefacts of rock crystal.

Ryc. 5. Jęglowa 2. Wybór zabytków (krzemień czekoladowy: 19; pozostałe: krzemień narzućowy bałtycki).

Fig. 5. Jęglowa 2. Selected artefacts (chocolate flint: 19; other: Baltic erratic flint).

w ten surowiec były morenowe i fluwioglacjalne utwory północnego przedpola Sudetów, skąd niewątpliwie go importowano.

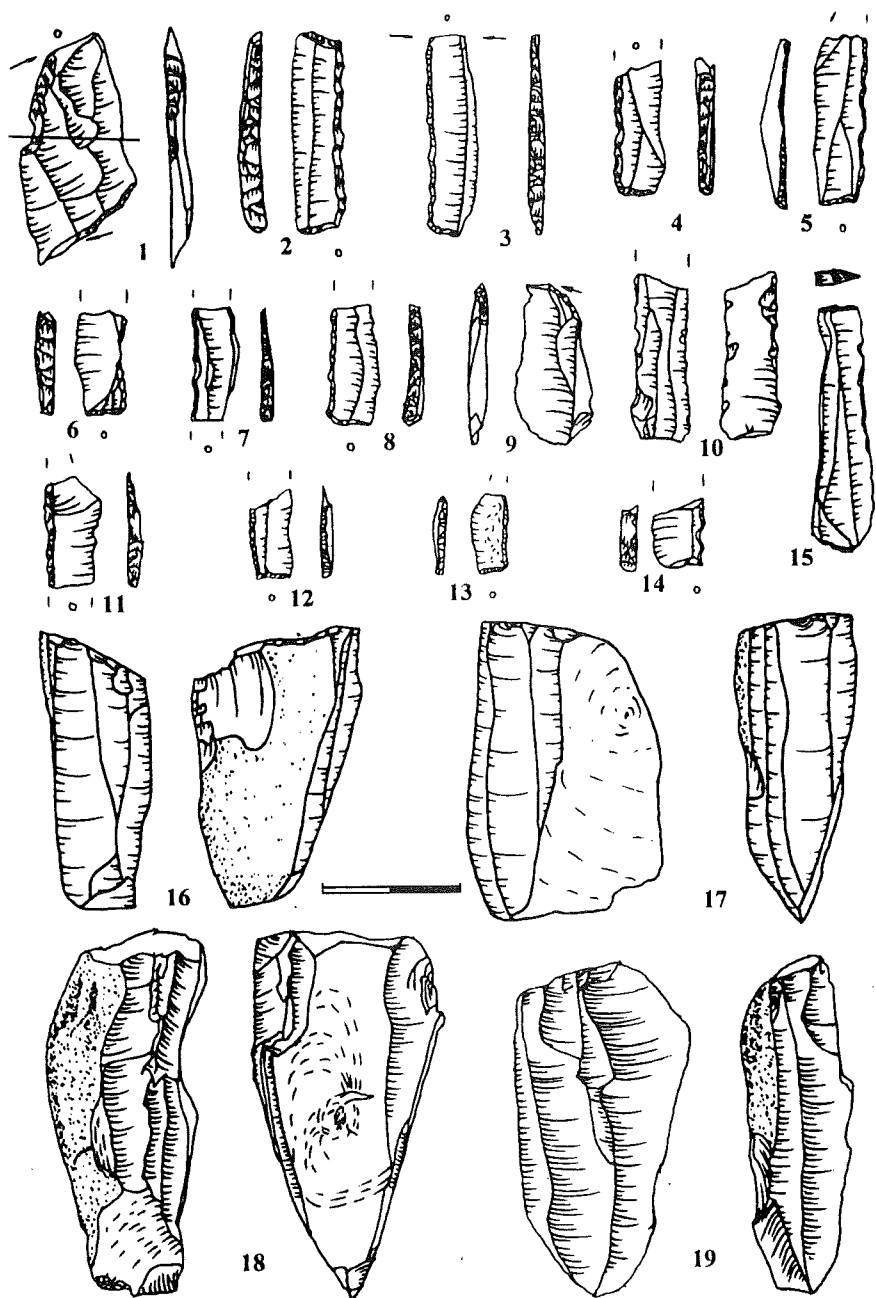
Zaplecze surowcowe w południowej części Sudetów stanowiły jednak głównie „lokalne” surowce niekrzemienne, przede wszystkim różne odmiany rogowców, chalcedonów, kwarcytów, porcelanit oraz inne, trudne do sklasyfikowania surowce. W dużej mierze fakt ten stanowi o specyfice sudeckiego mezolitu (Vencl 1990, 235–237). Także na stanowiskach polskich często spotkać się można z przykładami wykorzystywania, zwykle w o wiele mniejszym zakresie niż w Czechach (konkurencja surowca narzutowego), „lokalnych” materiałów skalnych. Występują one najczęściej pojedynczo lub w krótkich seriach, za to w dość szerokim zestawie cech, uzależnionym od lokalnych uwarunkowań (np. Bielawa 12, Ratno Dolne 2, Mieroszów 9).

Niekiedy uwarunkowania te, zwłaszcza w przypadku surowców o wyjątkowych właściwościach, pozwalały na wytworzenie liczniejszych serii zabytków. Do takich niewątpliwie należy oryginalny, złożony z 35 artefaktów z kryształu górskiego (ryc. 4), człon inwentarza z Jegłowej 2 (Bobak 1996; 1997). Dość bogate złoża tego bardzo charakterystycznego surowca oddalone są od stanowiska zaledwie o ok. 1 km. Kryształy te bezspornie użytkowane były również przez mezolityczną, zamieszkującą inne obozowiska sudeckie, czego dowodem jest znalezienie 2 artefaktów na stanowisku Bielawa 12 (Klimas 1993, 3; Bronowicki 1998).

Pod względem udziału surowców „lokalnych” zupełnie wyjątkowym stanowiskiem w polskiej części Sudetów jest Morzyszów 3. Po jedynie powierzchniowej eksploracji tego stanowiska stwierdzono, że mniej więcej połowa artefaktów (ok. 40 szt.) wykonana została z chalcedonu (ryc. 3: 1, 4–5, 8–9), którego złoża znajdują się w odległości kilkunastu kilometrów (por. katalog). Charakter artefaktów wskazuje, że surowiec ten mógł być eksploatowany metodami górniczymi (pik lub kołek, dużych rozmiarów odłupki i okrucy). Precyzyjne zlokalizowanie wychodni oraz ewentualnych śladów eksploatacji urasta obecnie do rangi jednego z najważniejszych postulatów badawczych, tym bardziej, że z omawianego surowca wykonane zostały pojedyncze artefakty na 2 innych stanowiskach w Przełomie Bardzkim (Podtynie 3, Ławica 8).

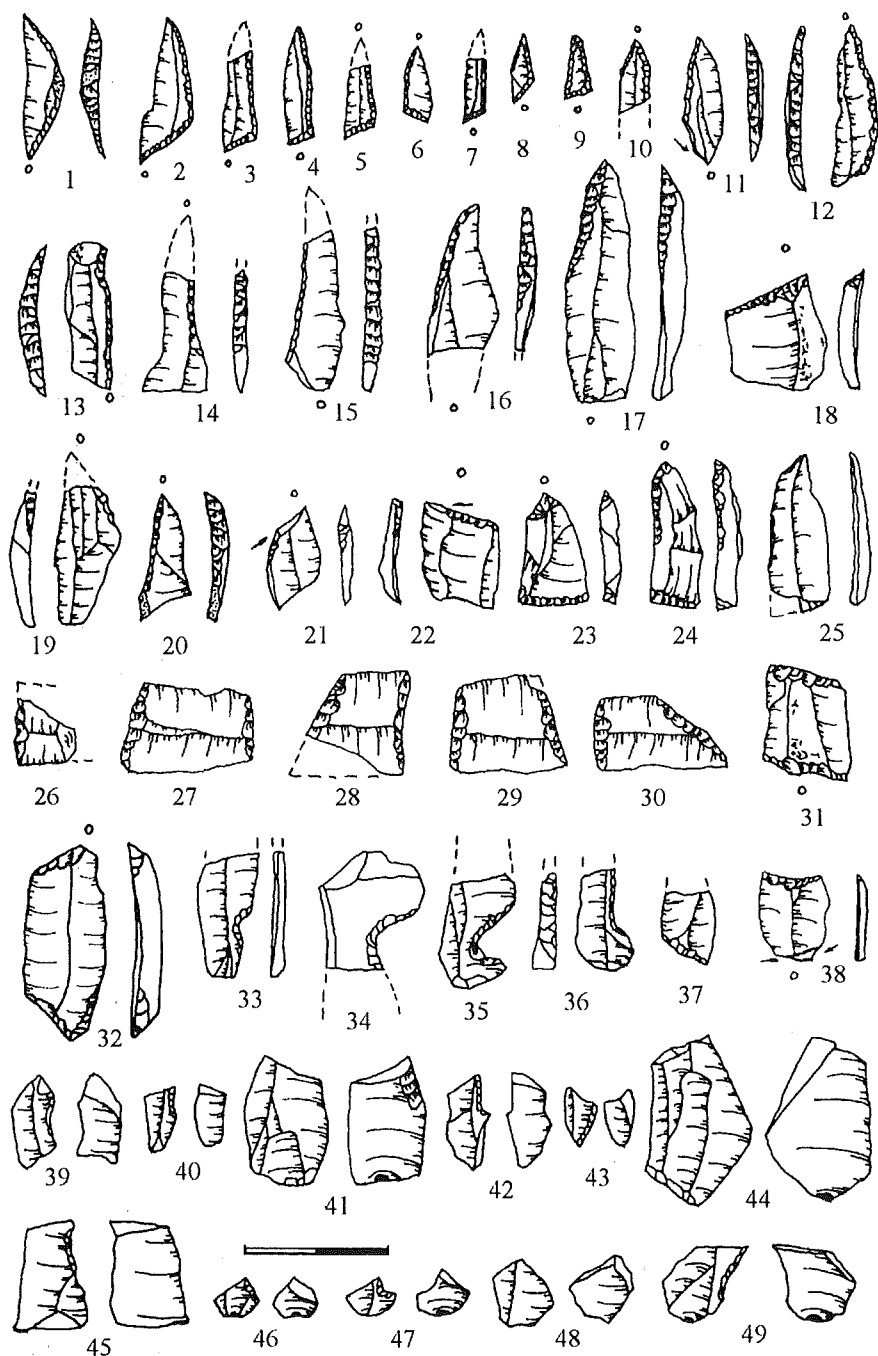
Nawiązując do wcześniejszych rozważań na temat sytuacji kulturowej w mezolocie w Sudetach należy podkreślić, iż sam fakt występowania na danym stanowisku krzemienia narzutowego bałtyckiego nie jest jednoznaczny z istnieniem wpływów środowiska „niżowego”. Jednocześnie występowanie surowców „lokalnych” nie może być automatycznym wyznacznikiem przynależności do zachodniego kręgu kulturowego, chociaż uzasadniona wydaje się teza, że wykorzystanie takich surowców bliższe jest tradycji tego właśnie kręgu.

O niewątpliwych kontaktach ze środowiskiem starowżywnym i „niżowym” świadczą natomiast importy surowców krzemiennych południowej Polski. Krzemień czekoladowy, pochodzący z północno-wschodnich obrzeżeń Gór Świętokrzyskich, znany jest ze stanowisk Grodziszcz 7, Bielawa 12 i Jegłowa 2. Na dwu pierwszych stanowiskach wystąpił

Ryc. 6. Grodziszcze 7. Wybór zabytków kultury janisławickiej (krzemień czekoladowy: 1, 9; pozostałe: krzemień narzutowy bałtycki).

Fig. 6. Grodziszcze 7. Selected artefacts of Janisławice culture (chocolate flint: 1, 9; other: Baltic erratic flint).

Ryc. 7. Bielawa 12. Zbrojniki, półwytwory zbrojników i rylcowce. Wszystkie zabytki wykonane z krzemienia narzutowego bałtyckiego.

Fig. 7. Bielawa 12. Microliths and microburins. All artefacts are made of Baltic erratic flint.

on stosunkowo licznie w porównaniu nawet z innymi, niżowymi stanowiskami południowo-zachodniej Polski (Bagniewski 1976; 1979; 1982). Ponadto wydaje się, że część zabytków wykonanych z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego stwierdzona w Grodziszczu 7 może wiązać się z mezolitycznym etapem zasiedlenia tego stanowiska.

Punkty związane z osadnictwem mezolitycznym grupują się przede wszystkim w Sudetach Środkowych, po obu ich stronach (ok. 60 stanowisk). W Sudetach Zachodnich zlokalizowanych jest 8 punktów, w tym 7 po stronie północnej. Najmniej danych pochodzi z Sudetów Wschodnich, skąd znamy tylko 1 stanowisko. Należy jeszcze raz podkreślić, iż sytuacja ta jest niewątpliwie wynikiem stanu badań. Zarówno wschodnia, jak i zachodnia część Sudetów sąsiaduje z intensywnie zasiedlanymi przez ludność mezolityczną obszarami. Z Sudetami Zachodnimi bezpośrednio sąsiadują skupiska osadnicze nad Bobrem i Kwisą (Bagniewski 1979; 1982) oraz nad Nysą Łużycką i Szprewą (Geupel 1985) oraz nie tak już liczne stanowiska czeskie, m.in. zespoły osadnicze z terenu Polomených Hor (Svoboda *et.al.* 1996). Sudety Wschodnie zaś sąsiadują z bogatymi w osadnictwo mezolityczne – Płaskowyżem Głubczyckim oraz Kotliną Raciborską (Ginter 1961; 1972).

Do tej pory na terenie Sudetów zlokalizowano 2 zgrupowania stanowisk, które możemy uznawać za mikroregiony osadnictwa mezolitycznego. Pierwszy z nich (orlicki mikroregion osadnictwa mezolitycznego) znajduje się na Pogórzu Orlickim, na gruntach miejscowości Sopotnice (Vencl 1991a; 1992). Na obszarze o powierzchni ok. 3 km² zlokalizowanych jest tu 21 stanowisk. Drugi mikroregion (sowiogórski mikroregion osadnictwa mezolitycznego), położony u podnóża Gór Sowich w okolicach Bielawy, liczy co najmniej 17 stanowisk i zajmuje powierzchnię ok. 10 km² (Bronowicki 1990; 1998). Zarówno w przypadku Sopotnic, jak i Bielawy, trudno całkowicie przesądzać jednorodność kulturową i chronologiczną mikroregionów, jednak wydaje się, że przynajmniej część punktów osadniczych jest sobie współczesna i odzwierciedla różne sposoby eksploatacji środowiska.

MESOLITHIC ISSUE IN THE SUDETY MOUNTAINS

Summary

The problem of the Sudety Mountains as a territory of Mesolithic settlement has arisen only during last few years. The Sudety issue has not been dealt with in any particular way as far as the Czech part of the mountains is concerned due to the fact that the country is situated entirely in the upland and mountainous area of Central Europe. Until recently sites in the Polish part have not been known at all. After they were discovered it proved to be necessary to treat the Mesolithic period in the Sudety distinctively from the Lowland studies, and therefore the Sudety macroregion of Mesolithic settlement was introduced.

At the present stage of research it appears that the Sudety were inhabited mostly by societies of Western Mesolithic technocomplex. Nearly all sites from today's Czech Republic and some Polish sites (such as Ratno Dolne 2, Radzikowice) can be related to the Beuronien; apparently the Sowie Mountains microregion of Mesolithic settlement was strongly influenced by the Beuronien, which implies possible cultural overlapping with a similar nature to the Fien group. At the same time the north parts of the Sudety were exploited by groups of Lowland origin, mostly from the Komornica – Duvensee technocomplex (such as Grodziszczce 7, Jegłowa 2). Numerous materials characteristic of Janisławice culture were found at the site of Grodziszczce 7; their position, however, is not entirely clear (cultural influence or separate settlement stage).

The earliest penetrations of Mesolithic population can be dated to the Boreal period (Orlice Mountains settlement microregion, Ratno Dolne 2), yet the largest development of the settlement can be observed during the Atlantic period. It is most probable that Mesolithic societies were functioning in the Sudety at the time when early agriculture settlements were expanding in loess areas.

The Baltic erratic flint, which was imported to the south beyond its deposit range in fluvioglacial and moraine formations of the north part of the Sudety, was used as predominant raw material for tool production. A wide range of local non-flint materials was used as well, even in areas abundant in erratic flint. This fact may be considered to be the basic feature of the Sudety Mesolithic specificity, similarly to a prevailing tendency to locate the sites on heavy clay soils, which were generally avoided by Lowland communities.